RENAN

U OBJEKTIVNOJ KRITICI

(prigodom njegova centenara).

Napisao:

Prof. K. KRILE

(preštampano iz „Lista Dubrovačke Biskupije").

U DUBROVNIKU.
Dubrovačka Hrvatska Tiskara — Troškom pisca.
1923.

RENAN

U OBJEKTIVNOJ KRITICI

(prigodom njegova centenara).

Napisao:

Prof. K. KRILE

(preštampano iz „Lista Dubrovačke Biskupije“).

U DUBROVNIKU.
Dubrovačka Hrvatska Tiskara — Troškom pisca.
1923.

Gotovo u isto doba, kad je na osamljenom otoku usred Atlanskog Oceana zaklopio svoje umorne oči onaj, koji je za desetak godina svoje najsilnije moći bio strah i trepet čitave Europe, ugledao je svijetlo božje na sjeverozapadnom francuskom okrajku auktor djela, koje je imalo da uzvitla silnu prašinu i u Europi i izvan nje. Razmak je vremena izmegju Napoleonove smrti i Renanova rogjenja bio kraći od dvije godine, a baš je u tom razmaku izašla veličanstvena Manzonijeva pjesma „Cinque Maggio", koja, kako je i sam pjesnik slutio, nije još umrla, a i neće, dok bude svijeta i vijeka. Jače i dublje, a ujedno tačnije i vjernije kritike sumnjam je li uspomena silnoga Napoleona do sada imala. Deseta kitica one velepjesni nuka me, da i Renanu namijenim ono, što je ondje slavni Manzoni namijenio Napoleonu:

„Segno d' immensa invidia
E di pietà profonda;
D' inestinguibil odio
E d' indomato amor".

Ova četiri kratka stiha pristaju tako dobro i jednomu i drugomu, da što tačnije nije moguće reći. I Renan je, kao i Napoleon, i za života, a još više po smrti, osobito pak prigodom nedavno proslavljenog prvog centenara svoga rogjenja imao i ima za sobom dva izrazita i dijametralno protivna svijeta: zanešene panegiriste i odrješite protivnike. Prvi ne vide u njemu i u njegovim djelima nikakvo zlo, već ga proglasuju nekakvim providencijalnim nadčovjekom, a drugi *a priori* poriču njemu i njegovim dje-

lima i zadnji trunak dobra, megju kojim nije zadnje ni to, što Renan faktično svojim zlom sama sebe pobija. — S tako zvane „liberalne“ strane Renan se iskorišćuje za navale na vjeru i crkvu, a s druge se, često preveć revne strane, samo brani vjera i crkva; dok i jedni i drugi kritičari o Renanu tek sporedno govore. Mi ćemo samo letimično pregledati Renanov književni i znanstveni rad, a iz toga se pregleda inteligentnu čovjeku i sam nameće objektivan sud.

* * *

Renan se je rodio 27. veljače 1823. u malenom gradiću Tréguier u départementu Côtes-du-Nord u Bretagni, nedaleko od mora. Odgojen u religijoznom duhu, koji je poznata osebina Bretonaca, ode u 15. godini u sjemenište St. Nicolas kod Pariza, a kasnije u sjemenište St. Sulpice u Parizu. Njegova prirogjena sklonost svakomu vanjskomu škodljivomu uplivu, koju su već u njegovom djetinjstvu bili zapazili neki njegovi učitelji, preote maha u njegovoj mladosti; a najviše je tomu doprinijelo pohlepno čitanje ondašnjih njemačkih nacijonalista: Geseniusa, Ewalda i drugih. Baš kad je imao da bude regjen za podjakona, napusti on u listopadu 1845. i sjemenište i svešteničko zvanje, te se dade na proučavanje istočnih jezika. Već nakon dvije godine izdade o semitskim jezicima djelo, koje kasnije popuni pod naslovom „Histoire générale et système comparé des langues sémitiques“. Uzdržavao se je privatnim poučavanjem; dok nije god. 1848. odličnim uspjehom prošao habilitacijoni fakultetski ispit, na temelju čega je dobio potporu za naučno putovauje po Italiji. Rezultat je ovog putovanja bilo djelo „Averroès et l' Averroïsme“, koje izdade 1852. [Averroès je bio arapski

liječnik i filozof, koji je živio u XII. vijeku. Rodio se je u Kordovi 1126., a umr'o je u Maroku 1198. Pravo mu je ime bilo Ibn Rošd. Bio je veliki ljubitelj Aristotela, a svojom je naukom širio materijalizam i panteizam. Zanimljivo je, da je njegova teorija bila osugjena od pariške universe još prije nego od pape Lava X., koji ju je osudio na početku XVI. vijeka]. Četiri godine poslije toga postade Renan članom akademije natpisâ i lijepe knjige (Académie des inscriptions et belles-lettres), te ga kao akademika pošalje car Napoleon III. god. 1860. na naučno putovanje u Siriju, što mu donese katedru hebrejskoga, kaldejskoga i sirskog jezika u glasovitom „Collège de France“, najvišem francuskom zavodu, utemeljenu od Franje I. u XVI. vijeku. Ali tu ne ostade nego samo jednu godinu; jer netom je izdao svoje čuveno djelo „Vie de Jésus“ god. 1863., podigne se proti njemu bura ogorčenja, te se on morade zahvaliti na profesorstvu. Bilo mu je kao odšteta od vlade ponugjeno mjesto carskog biblijotekara, ali ga odbije i pogje na naučno putovanje u Egipat. Zatim je živio povučen, baveći se naukom, sve do Napoleonovog pada. Tek republika rehabilitova ga za inad monarhiji g. 1871. Sve što je pisao kao privatan učenjak, samo malim dijelom zasijeca u njegovu struku; većinom se je bavio kritičko-religioznim i biblijskim pitanjima, da i ne spominjemo prijevode sv. Pisma, kao knjige Joba, Pjesme nad pjesmama, Eklezijasta i t. d. Nije mi do toga, da nabrajam naslove njegovih mnogobrojnih djela na polju lingvističnom, historičnom, kritičnom, epigrafičnom, religijoznom, filozofskom, moralnom, literarnom i putopisnom; spomenut ću samo, da se je osim svega toga bavio i filozofskom

dramom („Caliban, suite de la Tempête“, „L' eau de jouvence“ — [riječ je „jouvence“ mitološko ime nimfe, koju je Zeus bio pretvorio u česmu, u čijoj su se vodi kupali oni, koji bi htjeli da se pomlade] —, „Le prêtre de Nemi“, „L' abbesse de Jouarre“ i tako dalje, što je sve bilo izdano u zbirci pod naslovom „Drames Philosophiques“ god. 1888. Ali je najveću senzaciju pobudio njegov „Život Isusov“ („Vie de Jésus“), izdan, kako sam već spomenuo, god. 1863., o čemu ćemo se kasnije baviti. — Već g. 1860. bijaše Renan od vlade odlikovan ordenom počasne legije, a dvadeset godina kasnije njezinim oficirskim krstom. God. 1878. bje primljen u francusku akademiju, koja je prvo i najvažnije odijeljenje glasovitoga „Institut de France“. [Kad smo već pri tome, spomenut ću, da se ovaj uvaženi zavod dijeli u pet odijeljenja, biva: Akademija francuska, Akademija znanostî, Akademija natpisâ i lijepe knjige, Akademija moralnih i političkih znanostî i Akademija lijepih umjetnostî. Jedina akademija znanosti ima 66 doživotnih članova, a sve ostale imaju svaka po 40 doživotnih članova; jedinoj francuskoj akademiji mogu sami Francuzi da pripadaju kao članovi, a u sve ostale mogu i odlični stranci da budu primljeni. Svaka od njih ima svoga doživotnoga tajnika, a ona najbrojnija ima ih dva.]. — Renan je bio i saradnik nekih uvaženih časopisa i listova, kao „Revue des Deux Mondes“, „Journal des Débats“, „Journal Asiatique“ i drugih. — Kad je g. 1888. „Journal des Débats“ slavio prvi centenar svojega opstanka, Renan je napisao u njegovu spomen-knjigu uvažen članak, izdan u „Feuilles detachées“. Pokušao je, da se bavi i politikom, te je god. 1869. kandidovao kao

„nezavisan“ zastupnik za parlamenat, a sedam godina kasnije u istom svojstvu za senat; ali tu nije imao sreće, jer je oba puta propao na izborima. — Prošavši 60. godinu života, bio je počeo da gubi onu raširenu popularnost prijašnjih godina; tek njegova smrt, koja je slijedila 2. listopada g. 1892. i pitanje njegova pokopa u Panteonu probudiše staro oduševljenje za njim. —

Neka mi se oprosti ovo podulje prikazivanje njegova života; smatrao sam ga potrebitim za bolje razumijevanje onoga što slijedi.

Malo se je o kojemu učenjaku toliko pisalo i za života i po smrti, koliko o Renanu. Čovjek bi se gotovo usudio reći, da život i djela nekojih lica za čovječanstvo bez sumnje važnijih od njega imaju manju literaturu od one, koja se odnosi na Renana. Nego i u načinu prikazivanja ova literatura bitno odvaja od drugih. Moglo bi se reći, da koliko hvalitelji toliko i kuditelji Ernesta Renana zapadaju u skrajnosti, i to prvi još više nego drugi. Jedni ga uznose nad zvijezde, drugi ga smuču po blatu; jedne zanosi strast i mržnja, druge prestroga i kadšto neumjesna revnost. Nigdje više, nego u spisima i raspravama o Renanu, nije se baš kao naumice nastojalo, da se obori ona duboka istina, koja se zrcali u našoj lijepoj, premda po formi humorističnoj poslovici: „bobu bob, a popu pop“. Ko bi rekao, da je u općoj svjetskoj kritici o Renanu stroga objektivnost gotovo isključena, ne bi se baš vele prevario. Odmah se nameće pitanje: „A što je tomu uzrok? Zašto se to ne dogagja pri raspravama o drugim svjetskim ličnostima?“ Odgovor, mislim, nije težak. Ogromna većina kritičara vide u njemu jednoga čovjeka, što

cijenim da nije ispravno. Hvalitelji vide u njemu samo dobre strane, za njima se zanose i njima zaslijepljeni ne vide njegove mane, njegove nedostatke, njegova protuslovlja i čak njegovu zlonamjernost. Kuditelji se opet spotiču o moralni otrov, koji on daje svojim čitateljima u zlatnoj posudi subtilnog razglabanja i zamamljive literarne forme, pa ogorčeni tolikim zlom, niti ne spominju ono dobro, koje bi ipak objektivan kritičar morao da izvuče iz njegovih djela. I jedni i drugi dakle zapadaju u jednostranost, jer je i za jedne i za druge Renan samo učenjak, koji je svojim radom hotio da proizvede neku vrst revolucije u znanosti. Dok naprotiv Renan *nije* jedan čovjek: on je ne samo učenjak, nego i književnik; pače u nekim djelima samo književnik, a u drugim samo učenjak. Niti je ova dioba dovoljna. Baška njegove čisto znanstvene studije bez teološke natruhe, a baška one o teologiji, bilo izravnoj bilo posrednoj. Hoćemo li da uzmemo Renana lih kao književnika, moramo ga hvaliti i u zvijezde kovati, jer on bez sumnje zauzimlje odlično mjesto u francuskoj književnosti; uzmemo li ga kao učenjaka profanih znanosti, i tu moramo da se divimo njegovim uspjesima; hoćemo li baš, da sva druga njegova djela zabacimo, a rešetamo samo ona, koja se više ili manje bave teološkim pitanjima, pa se ne osvrćemo na formu, nego na samu suštinu, moramo da ga osudimo i da prstom pokažemo ne samo njegove hereze, nego i bezbroj protuslovlja. Neka se ne reče: „audiatur et altera pars", jer to može da vrijedi za sve drugo, osim za teološka pitanja. Danas raspravljaju o teologiji i oni, koji ne znaju katekizma pučke škole, iako se o drugim znanostima ne bi usudili da raspravljaju, kad u njima nijesu dobro potkovani. Teološku stranu Renana mogu dakle da kritizuju samo teolozi, a taj sud nije i ne može da bude povoljan. Zlo je i upadna nedosljednost, što se Renan danas, pri prvom centenaru njegova rogjenja, promatra samo kao auktor djela teološke struke, pa se pri tome daje maha kojekakvim prilično žestokim izlijevima simpatije i antipatije, govoreći tek sporedno o njemu, a navaljujući ili braneći teze, koje je on obragjivao. Ako igdje, a to bi ovdje morala da vrijedi ona: „age quod agis!" Suvišno je isticati, kako su tako zvana „liberalna" učenost i tako zvana „liberalna" štampa iskoristile Renanov centenar za javne navale na tako zvani „klerikalizam", a faktično na zdrava vjerska načela. U najmanju je pak ruku neumjesno takovo iskorišćivanje. Govorite li o Renann kao književniku. lingvisti i orijentalisti, hvalite ga, jer to zaslužuje; pretresate li suštinu njegovih djela bogoslovne struke, kudite ga i osugjujte ga, jer i to zaslužuje. Ne treba da budeš bogoslov, nego prosti, pa i neuki kršćanin, a da osudiš pisanje onoga, koji hoće da obara temeljne kršćanske nauke, pa iako je on to zaodio u najzamamniju i najsavršeniju formu. Najlogičnije bi svakako bilo, kad bi se i njegova ličnost i njegova djela promatrala sa dvije strane, pa kad bi se hvalilo što se mora hvaliti, a kudilo, što se mora kuditi.

Rekao sam malo prije, da Renana u mnogočem treba hvaliti. Nu usprkos tomu, Renan je čovječanstvu više škodio nego koristio, a to s jednostavnog razloga, što su njegova naučna djela pristupačna samo stručnjacima, a šire su mase posizale i posižu još i danas baš za onim dijelom njegova rada, koji je doduše na dohvatu srednje inteligencije, ali

štetno na nju djeluje. Kamo sreće, da se je Renan manje čitao! Bilo bi mnogo toga, što je dobro, ostalo širim slojevima nepoznato; ali bi se mnogo zlo bilo izbjeglo. Da i ne spominjemo druge kulturne narode, sama je Francuska osim njega dala još nekoliko vrijednih lingvista (kao Hovelacque, Régnier i dr.) i lijep broj orijentalista i orijentalnih historičara (kao Menant, Barth, Bréal, Maspero, Rosny, Mariette i dr.); kad dakle i francuska i svjetska nestručnjačka inteligencija ne bi bila čitala Renanova djela, bilo bi joj još dosta ostalo znanstvena espapa za njezine duševne potrebe. A uzmimo Renana lih kao književnika. U tome slučaju broj inteligentnih osoba, kojim bi njegova djela trebala, spada na manje od polovice; jer se doista ma bilo koji jezik i stil ne uživa u prijevodu, koji, ma bio i najbolji, ostaje surogat originala. A ni dubina mislî ne odskače u prijevodu, jer svaki jezik ima svoj duh, koji se ne dade prevesti. Jasno je dakle, da ko hoće da uživa njegov jezik, stil i književnu formu, mora da dobro razumije original. Nu što je Renan imao i ima megju svjetskom inteligencijom mnogo brojniju čitalačku publiku od najvećih francuskih književnih velikana, pa ne samo u originalu, nego i u prijevodu, uzrok leži u žestokim polemikama izmegju njegovih zanešenih štovatelja i neumoljivih obaratelja. Svijet traži senzacija i kupi se oko uzvitlane prašine, a malo haje za hladno prikazivanje i bistru atmosferu. Chateaubriandovo epohalno djelo „Génie du christianisme“, koje se odlikuje ne samo dubinom misli i snagom refleksija, nego i uzvišenošću stila i dikcije, nije nikada imalo toliko oduševljenih čitatelja i temperamentnih panegirista, kao Renanova „Vie de Jésus“. Ona stara „Nitimur in vetitum semper cupimusque negata“ vrijedi uvijek i svuda, pa i ovdje. Nije stoga pretjerana tvrdnja, da kad bi Renanov naučni rad hladno promatran sa stručne i sa književne strane bio imao umjerenijih i objektivnijih kritičara, zle posljedice, koje je on prouzročio, bile bi znatno manje zamašitosti i manjega opsega. Može se mirno reći, da su više škodili kritičari, nego on sam.

Nego vrijeme je, da nešto iz bližega pogledamo Renana s oba gledišta i da ukratko sebi predočimo sumarnu sliku njegova rada oslanjajući se u glavnom na mnijenja njegovih uvaženih kritičara Desportes et Bournand, Séailles, Monod i Allier, kao i na ono, što je sada, prigodom njegova centenara, svjetska javnost o njemu rekla.

Renan je kao književnik velik. U svojim historičkim djelima oživljava čuvstva i misli onog vremena, kojim se bavi, te živo prenaša čitatelja u krajeve i narode, koji se nižu pred duševnim njihovim očima. Zemlje, zakoni, običaji, socijalni život i megjunarodni odnošaji, sve je živopisno prikazano. On govori ne samo kao povjesničar, nego i kao svjedok, budući sam proputovao većinu onih krajeva i lično pregledao i proučio dotične arheološke spomenike i historičke dokumente. Njegova znanstvena razlaganja nijesu tvrda i ukočena, nego privlačiva i raznolična. U stilu je pak i u jeziku pravi majstor. Njegova je proza glatka i osvaja svojom ljupkošću; jednostavnost je zgodno a ne pretjerano okićena: tu i tamo se ispoljava fina ironija i umjerena tuga, što sve ugodno djeluje i ugagja raznim klasama čitateljstva. Preveć bi dugo bilo, kad bih o svakoj po-

jedinoj vrlini njegova stila iznio po jedan kratak primjer iz njegovih djela; spomenut ću samo ovo malo riječi iz opisa Nazareta, koji se čita u drugoj glavi njegove „Vie de Jésus", kao primjer jednostavne ljepote opisivanja: „Même aujourd' hui, Nazareth est un délicieux séjour, le seul endroit peut-être de la Palestine où l' âme se sente un peu soulagée du fardeau qui l' oppresse au milieu de cette désolation sans égale. La population est aimable et souriante; les jardins sont frais et verts. Antonin Martyr, à la fin du VIe siècle, fait un tableau enchanteur de la fertilité des envirous, qu' il compare au paradis. Quelques vallées du côté de l' ouest justifient pleinement sa description. La fontaine où se concentraient autrefois la vie et la gaieté de la petite ville est détruite; ses canaux crevassés ne donnent plus qu' une eau trouble. Mais la beauté des femmes qui s' y rassemblent le soir, cette beauté qui était déjà remarquée au VIe siècle et où l' on voyait un don de la vierge Marie, s' est conservée d' une manière frappante. C' est le type syrien dans toute sa grâce pleine de langueur. Nul doute que Marie n' ait été là presque tous les jours, et n' ait pris rang, l' urne sur l' épaule, dans la file de ses compatriotes restées obscures." — Ovo glasi u prijevodu: „Još je i danas Nazaret ugodno boravište, možda jedino mjesto Palestine, gdje se duša osjeća malo oblakšanom od tereta, koji je tišti u onoj bezprimjernoj zapuštenosti. Pučanstvo je ljubezno i veselo; vrtovi su svježi i zeleni. Antonin Mučenik, koncem VI. vijeka, zamamljivo crta plodnost okoline, koju prispodablja s rajem. Nekoliko dolina sa zapadne strane potpuno opravdava njegov opis. Česma, oko koje

se je nekoč okupljao veseli život maloga grada, sada je potpuno uništena; njezin ispucani vodovod ne daje više nego mutnu vodu. Ali ljepota žena, koje se tu sakupljaju svake večeri, ona ljepota, koja je bila istaknuta već u VI. vijeku, i u kojoj se je odrazivala ljepota djevice Marije, sačuvala se je na upadljiv način. To je sirski tip u cijeloj svojoj dražesti punoj sjete. Nema sumnje, da tu Marija nije bila gotovo svakog dana i da se nije svrstavala, noseći vrč na ramenu, u povorci svojih zemljakinjâ, koje su ostale nepoznate."

Nego, ne treba smetnuti s vida jedan motiv, koji sam već u početku natuknuo, a koji je bitno uplivisao na život i na naučni rad Renanov. To je bio njegov zanos za njemačkim filozofima i nacijonalistima i za njihovim teorijama. Najviše ga je oduševljavao Hegelov sistem. Govoreći o Hegelu, o Kantu, o Herderu i o Götheu, Renan je pisao svojoj sestri Henrietti: „Njihov doticaj označit će epohu u mojemu životu". Tako se je i dogodilo. Ploveći Hegelovim vodama, Renan je sve to više tonuo u moru panteizma. Kao što je nekoč stari Heraklit, koji je živio u V. i VI. vijeku pr. Is., stavljao vatru kao prvi glavni elemenat, iz kojega je proizašlo sve na temelju vječite mijene po načelu πάντα ῥεῖ = sve teče, tako je i Hegel, a po njemu — dakako uz neke promjene — i Renan pretpostavljao tu vječitu mijenu, po kojoj se sve preobličuje, spotiče se, srazuje se, protivi se, a napokon se stapa i postaje saglasno. Heraklitov praelemenat, vatra, za Hegela je i za Renana Razum. Hegelijanizam nije čista metafizika. On ne rastavlja realnost od ideje. Iz haosa historičkih činjenica on vidi, kako se pomalja Razum, koji ih uregjuje, dovodi u sklad i udahnjuje im duh harmo-

nije. To je Renanov *credo*. Renan ne niječe božanstvo, nego ga dijeli u česti, koje sije kroz svemir. Sve što postoji, ima manju ili veću česticu božanstva. Toga božanstva ima po njemu više u čovjeku nego u biljci, više u učenjaku nego u neznalici, više u Budi nego u Sokratu, više u Isukrstu nego u Budi. Narodi, koji stupaju na čelu prosvjete, imaju zadatak ne da umnože svoje blagostanje, nego da stvaraju ideal uzvišeniji od pregjašnjega, jer se sve mijenja, stapa i usavršuje: πάντα ῥεῖ.

Treba pak i to priznati, da Renan nije pretjerao u hegelijanizmu. Kao što se čaj ne grize i ne žvače, nego se samo pije voda, u kojoj je bio kuhan, tako i Renan ne rasčinja Hegelovu teoriju, nego njom samo izvana liči svoje ideje. On zazire od pretjeranosti Hegelovih ljevičara; on osugjuje ateizam Feuerbacha, koji bi hotio u društvu njemačkih sveučilišnih učenjaka da svede čovječanstvo na harmoniju starih Grka i ukine rat, koji kroz 18 vjekova kršćanstva bijesni izmegju čovjeka i njegovih nagona. Renan neće da povlagjuje niti hegelijancima tübinške škole, koji s Davidom Fridrihom Straussom na čelu proglasuju kršćanstvo mitom, a Isusa bajkom. Poznato je, kakvu su silnu prašinu uzvitlala dva izdanja Straussova „Života Isusova", koja su izašla gotovo istodobno kad i Renanovo djelo istoga naslova, pa zatim njegova dva zagrižena ustuka proti kritičarima pod naslovima: „Die halben und die ganzen" i „Der Christus des Glaubens und der Jesus der Geschichte". Poznato je i to, kako je pravu revoluciju izazvalo Staussovo zadnje djelo „Der alte und der neue Glaube, ein Bekenntnis", koje je on izdao nepune dvije godine prije svoje smrti, god. 1872., i u kojemu niječe i zadnji

trak kršćanstva, a uzdiže materijalizam i monizam. Sve to osugjuje Renan i hoće da nagje neki srednji put, koji, dakako, može da zadovolji polovičnjake, ali ne kršćane, jer se oni drže temeljnog načela onoga Isusa, čiju nauku uvažava i sam Renan, a koji je rekao na jednomu mjestu: „Qui non est mecum, contra me est, et qui non colligit mecum, disperdit", a na drugomu: „Non potestis Deo servire et Mammonae", što znači: „Ko nije sa mnom, proti meni je, a ko ne sakuplja sa mnom, razasiplje" i „Ne možete Bogu služiti i gjavlu."

Renan je u ono doba sanjao o kršćanstvu bez nadprirodnosti, o mogućem skladu znanosti, razuma i vjere. To proizlazi očito iz jednoga pisma, koje je bio upravio po svoj prilici nekom svećeniku, gdje ovim riječima crta budućnost katoličanstva: „Mais l' Église catholique est une si grande chose, sa situation présente est si extraordinaire, si tragique, que notre siècle verra peut-être une de ces crises où la logique des scolastiques est en défaut. Je persiste à croire que notre vieille mère est féconde encore, et que d' elle, malgré les apparences, sortira la forme religieuse où la conscience humaine trouvera le repos... Deux choses sont certaines, le catholicisme ne peut périr, le catholicisme ne peut rester tel qu' il est. Il est vrai que nous ne concevons pas non plus comment il pourrait changer. Ces heures où toutes les issues semblent barrées, sont les grandes heures de la Ptovidence; mais l' angoisse y est grande, et le sort de ceux qui sont réservés pour cette henre est cruel." Ovo u prijevodu glasi: „Ali katolička je crkva tako velika stvar, njezin sadanji položaj tako je vanredan, tako tragičan,

da će možda naš vijek vidjeti jednu od onih kriza, kojih nema skolastička logika. Ja uporno vjerujem, da je naša stara majka još plodna i da će ona, usprkos prividnosti, iznaći religijozan oblik, gdje će čovječja savjest naći mira ... Dvije su stvari sigurne: katoličanstvo ne može da propane, katoličanstvo ne može da ostane onako kakvo je. Istina je, da mi ne shvaćamo ni to, kako bi se ono moglo promijenuti. Ovi časovi, gdje se čini, da su svi izlazi zagragjeni, časovi su Providnosti; ali je u njima tjeskoba velika, a okrutna je sudbina onih, koji su odregjeni da doživu taj momenat."

Kao što u religioznim pitanjima i u filozofiji, tako je i u politici Renan, osobito u svojim mlagjim godinama, bio oduševljen štovatelj Nijemaca. U mladenačkom je zanosu pisao: „Nijemci imaju duh čist, moralan, uzvišen i religijozan". Nije dakle čudo, što je sanjao o savezu Francuske s Njemačkom, kojemu bi bila morala da pristupi i Engleška, da se tako utvrdi evropski mir i kulturni napredak. U koliko mi je poznato, nije nijedan Renanov panegirista, prigodom ovog centenara, odobrio ovu njegovu ideju, a još manje o njoj iznio kakvu refleksiju. Kamo sreće, da se je ostvario Renanov san francuskog-njemačkog saveza! Mislim, da nije ni najmanje pretjerana tvrdnja, da je jedan od glavnih movenata groznog svjetskog rata, te njegove žestine i dugotrajnosti bio baš antagonizam izmegju njemačke i francuske šovinističke megalomanije i imperijalizma, te da sve jade i nevolje, koje tište Evropu i čitav svijet, dobrim dijelom podržava još i sada zasukana pretjeranost i Nijemaca i Francuza, čim se obistinjuje, nažalost, ona varijanta poznate poslovice: „duobus litigantibus

tertius patitur". Suvišno je i isticati Renanovo strašno razočaranje, kada je u srpnju g. 1870. kao grom iz vedra neba buknuo francusko-njemački rat. Ostadoše preneraženi i on i uvažena francuska spisateljica Mme. de Staël, velika štovateljica Nijemaca.

Potanja analiza samo glavnijih Renanovih djela ne spada zaista u skučeni okvir kratka razlaganja; o tomu se je pisalo i pisat će se opširnih knjiga. Neka mi se dakle dozvoli, da sve mimoigjem, a ukratko se pozabavim s najpoznatijim njegovim djelom: *„Vie de Jésus"*.

Na početku šezdesetih godina prošloga vijeka zamisli Renan orijaški posao, da napiše opsežnu povjest postanka kršćanstva. On razdijeli taj golemi materijal u sedam knjiga, te ih izda postepeno u 19 godina (od 1863. do 1882.). Ovo su naslovi tih knjiga: I. „Vie de Jésus" („Život Isusov"); II. „Les apôtres" („Apostoli"); III. „Saint-Paul" („Sv. Pavao"); IV. „L' Antechrist" („Antikrst", to jest Neron); V. „Les évangiles et la seconde génération chrétienne" („Evangjelja i druga kršćanska generacija"); VI. L' église chrétienne" („Kršćanska crkva") i VII. „Marc-Aurèle et la fin du monde antique" („Marko Aurelije i konac staroga svijeta"). Kako se vidi, „Vie de Jésus" nije zasebno djelo, nego samo prva knjiga opsežne cjeline pod naslovom „Histoire des origines du christianisme" („Povjest postanka kršćanstva"), ali koja, dakako, ipak za sebe pravi neku cjelinu, pa je radi svoje važnosti i najpoznatija, dok je o sasadržini ostalih šest knjiga relativno malo pisano i raspravljano.

Renan je hotio, da i stari zavjet prikaže u historičko-kritičnom ruhu, a iz toga pokušaja proizlaze

njegova djela: „L'Ecclésiaste", „Le judaïsme et le christianisme" i zadnje poveće njegovo djelo: „Histoire du peuple d' Israël". Prva je dva izdao u osamdesetim godinama, a na zadnjemu je radio punih šest godina, sve do svoje smrti.

Renanov „Život Isusov" počiva na krivoj podlozi, koju mora da zabace ne samo kršćani, nego i logični mislioci. Za Renana su sve religije sredstva, da se čovječanstvo razvije i poboljša. Varaju se po njemu svi oni, koji misle, da bilo koja religija dolazi od Boga; to nijesu nego fabrikati ljudski, više ili manje dobri, prama kulturnoj razini onih, koji ih izmišljaju, da onda čovječanstvu tobože u ime nekog nadnaravnog Bića nametnu kodeks življenja. Prama tomu je svaka religija obmama lakovjernika i prosta varka. Nego pri tome je čudno to, da je čovječanstvo u isto doba i varalica i prevarenik, jer ono samo za sebe izmišlja te varke. Po Renanovu umovanju kršćanstvo nije nego sinteza svih starinskih religija; to je orijaški proces usavršavanja čovječanstva, koje je bilo ogrezlo u poganstvu, a Isus je veliki preporoditelj, kojemu je čovječanstvo — ne zna se kada ni kako — povjerilo tu uzvišenu zadaću preporogjivanja. S nekoliko neznalica i plašljivaca on obraća ohole sektarce kao Savla i Gamalijela; ozbiljne pravnike kao Dionizija Areopagićanina; nemirne filozofe kao Justina i Tacijana; nježne kneginje kao Domitillu; plemenite matrone opojene slavom svojih pregja kao Paulu, Marcelu, Fabiju, Agnezu; ponosne i praznovjerne gradove kao Rim, Atenu, Efez; ohole i svemoćne imperatore kao Konstantina. On izlazi pred svijet usred trapljenja, posta, kostreti i samozataje; a svijet, utopljen u moru raspojasane raskoši,

grli tu strogu pokoru; on se prikazuje čovječanstvu s križem robova i zločinaca na ramenu, a to isto čovječanstvo, omamljeno veličinom i ponosom svojih mudraca i učitelja, klanja se sramotnom drvu križa, uzdiže ga nad sve simbole i stijegove i smatra ga svojim vogjom na putu poniznosti i samoprijegora. Za Renana sve ovo nije revolucija, nego evolucija, nije nadprirodna pojava, nego samo korak k savršenstvu! Pascal je rekao u svojim „Pensées": „Nemoguće je pregledati sve dokaze kršćanske religije sakupljene ujedno, a u njima ne nadazrijeti snagu, kojoj razložit čovjek ne može da se protivi". A čujmo što veli ne kakav apologet ili teolog, nego vojnik Napoleon Bonaparte u razgovoru s generalom Bertrandom: „Nema Boga na nebu, ako je čovjek mogao da zamisli i izvrši s potpunim uspjehom orijaški plan, da za sebe ugrabi božanski kult i sebe nazove Bogom. Isus se je jedini usudio, da jasno i bez okolišanja ustvrdi: „Ja sam Bog!" Kako dakle jedan Židov, čija je identičnost bolje dokazana od svih drugih njegova vremena, posinak jednog tesara, proglasuje sebe Bogom, Bićem *par excellence*, Stvoriteljem svega što postoji? On sebi prisvaja sve načine adoracije, on gradi svoj kult svojim vlastitim rukama, i to služeći se ne kamenjem nego ljudima! Mi, koji se zanosimo osvajanjem Aleksandra Velikoga, vidimo neosporivo u Isusu osvajača, koji ujedinjuje i utjelovljuje oko središta svoje ličnosti ne jedan ili više naroda, ne jedan ili više vjekova, nego cijeli čovječanski rod i sve vjekove. Čovječja duša sa svim svojim visokim sposobnostima sjedinjuje se s njim. A kako? Čudom, koje nadilazi sva čudesa: na jednu samu riječ, koja izražava ono, što je najteže postići

od ljudi, što mudrac često uzalud traži od svojih prijatelja, otac od svoje djece, žena od svojega muža, brat od svojega brata, a ta je riječ: *srce.* „Fili, praebe mihi cor tuum!" „Sinko, daj mi svoje srce!" Da, srce on hoće, hoće ljubav, bezuvjetno je zahtijeva i uspijeva u kratko vrijeme. Svijet je on osvojio, postao je gospodarem svih vjekova ne vojskom ni oružjem, ne nagovorom ni obećanjima, nego jednom samom riječju. Zaključujem dakle, da je on Bog". Ovako govori Napoleon.

Za Renana Isus nije osvajač, nego poslanik čovječanstva, koji vrši povjereni mu zadatak usavršavanja. U uvodu Renan posvećuje svoj „Život Isusov" duši svoje sestre Henriette, koja, kako on sam veli, „počiva u krilu božjemu" (bila je naime umrla god. 1861., dvije godine prije publikacije djela). Tu on veli izmegju ostaloga: „Au milieu de ces douces méditations, la mort nous frappa tous les deux de son aile; le sommeil de la fièvre nous prit à la même heure; je me réveillai seul". U prijevodu: „Usred ovih slatkih razmišljanja, smrt nas ošine obojicu svojim krilom; san groznice obuze nas u isti čas; ja se probudih sám!" Spominjući one feničke krajeve, koje su bili skupa proputovali i u kojim je on na licu mjesta već pisao svoje djelo, te sestri Henrietti čitao napisane stranice, govori o tim uspomenama tako ljupko i patetično, da zanaša čitatelja. U Biblosu, feničkom gradu na sjeveru Sidona, obolješe obojica, te on preboli, a Henrietta umre 24. rujna 1861. Ali ljupkost i patetičnost ove posvete nije nego romansijerska retorika. Prispodobimo li njezine krasne riječi s Renanovim mišljenjem izraženim u pregjašnjim djelima, uvjerit ćemo se o praznini te blještave

vanjštine. Renan je prije toga uvijek govorio i pisao, da Boga treba ostaviti prostacima i naivčinama, a inteligentan čovjek i pravi učenjak nema ni spominjati njegovo ime. Zašto on dakle, govoreći o „čistoj duši svoje mrtve sestre", spominje ime božje i prepušta taj sveti amanet, koji mu je smrt ugrabila, okrilju božanstva? Ili zar smatra sama sebe prostakom i naivčinom? Ili možda cijeni, da je „čista duša njegove mrtve sestre" prosta i naivna? Nije vjerojatno ni jedno ni drugo, nego je najvjerojatnije, da su ono romansijerske fraze.

U spomenutom predgovoru hoće da barem umanji, ako ne uništi vjerodostojnost evangjelja. Ponavlja u drugoj formi više puta ono, što je već napisao, te zapliće čitatelja u labirint tvrdnja i nijekanja; uzvisuje Talmud i Koran na visinu evangjelja, pa opet hvali evagjeliste, a malo zatim nalazi u njima protuslovlja; ističe opet, da oni pišu neuredno i neukusno, a na koncu predgovora naglasuje, da su tri sinoptičara (Matej, Luka i Marko) pisala vanredno finim taktom. Prevodim doslovce Renanove riječi iz predgovora (str. 16.), gdje je govor o evangjelisti Luki: „Lukino je evangjelje redovita radnja. To je djelo čovjeka, koji bira, trijebi, uregjuje. Auktor je ovoga djela sigurno isti koji i „Djela apostolskih". A auktor je „Djela apostolskih" Pavlov drug, koji se naziv potpuno dolikuje Luki". — Nekoliko stranica dalje (strana 39.), gdje daje veliku historičku vrijednost Pavlovu apostolatu, vraća se opet k Luki, pa veli ovako u doslovnom prijevodu: „Što se tiče Lukina djela (t. j. „Djela apostolskih"), njegova je historička vrijednost osjetljivo slaba. To je dokumenat iz druge ruke. Neke su tvrdnje do skrajnosti nategnute i krivotvorene". Eto dakle, što Renan misli o

Luki. Na 16. je stranici Luka „uredan pisac“ i najbolje mu patri naziv „Pavlov drug“, a na 39. stranici Luka nateže i krivotvori tvrdnje. Koja je stranica iskreni izlijev Renanova mišljenja? A odmah na slijedećoj stranici (40.) veli: „Luka nije poznavao ni najmanje hebrejski jezik, jer ne navodi u tom jeziku nijednu Isusovu riječ, a sve gradove i sela nazivlje grčkim nazivima“. Cijenim, da ne treba da budeš nikakav kritičar, a ni duboka glava, a da iz toga ne možeš zaključiti Lukino nepoznavanje, a niti poznavanje hebrejskoga. Svi grčki pisci nazivlju palestinska imena grčkim nazivima, pa nije čudo, što tako čini i Luka. Može li se iz toga zaključiti Lukino poznavanje ili nepoznavanje hebrejskoga? A kad Luka piše grčki, čemu onda da navodi samo Isusove riječi hebrejski? Zar treba miješati jezike, gdje možeš sve da rečeš u onom jeziku, kojim se služiš? Bi li valjda Renan bio zaključio, da je Luka dobro poznavao hebrejski jezik, kad bi bio ono nekoliko riječi napisao tim jezikom? Vidimo dakle da Renan lako tvrdi, kao što lako i niječe. On isto tako tvrdi, a na istoj stranici uvoda (40.), da je Luka bio skrajnji demokrat i odrješiti protivnik egoističkih bogataša, jer je iznio parabolu o zločestom bogatašu i siromahu Lazaru. — A ni Marko ne prolazi kod Renana bolje od Luke. Čita se na jednome mjestu, da je Marko u svojemu evangjelju nanizao snop anegdota, a na drugome mjestu, da je Marko veoma vjerodostojan, jer tačno navagja Petrove i Isusove misli. Što dakle ima da nepristran čitatelj sudi o Marku?

Teže se snalazi Renan pišući o Ivanu, jer Ivan baš *ex professo* ističe božanstvo Isusovo, što je priznao i formalno izjavio i sam Julijan Apostata. S toga

Renan nastoji da zaniječe autentičnost Ivanova evangjelja, a to nijekanje temelji na tome, što Papias ne spominje nikakvog Ivanovog evangjelja, nego samo jednu Ivanovu poslanicu, kojoj Renan priznaje autentičnost. (Papias je bio Ivanov učenik, biskup u Hijerapolisu u Frigiji, te jedan od prvih crkvenih pisaca. Za njega se kaže, da je bio pristaša tako zvanog „hilijazma“, što dolazi iz grčke riječi Χίλιοι, a znači tisuća. Tumačeći na svoju ruku jedno mjesto iz Ivanove „Apokalipse“, tvrdili su ti „hilijaste“, da će 1000 godina poslije rogjenja Isusova biti sudnji dan. Papias je napisao tumač Isusova nauka po evangjelju, ali je to djelo samo fragmentarno sačuvano. Papias je umr'o kao mučenik god. 163. u progonstvu pod Markom Aurelijem u Pergamu.). Malo dalje tvrdi Renan, da je Ivanovo evangjelje produkt religijoznog pokreta, koji se je bio razvio u Maloj Aziji. Ovo je prosto izvrtanje povjesti. Poznato je naime i umovima kud i kamo nižim od Renanova, da su ebioniti (to su bili pokršteni Židovi, koji su bili osnovali posebnu sektu, a ime im u hebrejskom jeziku znači „siromasi“), kao i cerinćani (to su opet bili pristaše poznatog gnostika Cerinta), a i drugi heretici, kušali da stope kršćanstvo s Platonovom filozofijom, te da su u tome došli tako daleko, da su nijekali božanstvo Isusovo. Kako se je ta opasna nauka širila po Istoku, tako su ugledniji svećenici i vjernici izričito zamolili Ivana apostola, koji je još bio živ, da napiše evangjelje, kojim će bjelodano dokazati božanstvo Isusovo. To je dakle historička činjenica o postanku Ivanova evangjelja i tako se razumije, da Ivan u njemu osobito naglasuje božanstvo Isusovo. Teško je pretpostaviti, da to Renan nije znao; a ako je znao, zašto je izvrnuo povjest?

On priznaje, da su Justin, Tacijan, Teofil Antiohijski, Irenej i drugi crkveni oci ne samo držali Ivanovo evangjelje od Boga nadahnutom knjigom, nego na njemu osnivali svoje apologetske dokaze proti onim, koji su nijekali božanstvo Isusovo. A Irenej je bio učenik Polikarpa, Ivanova učenika, dakle mnogo bliži Ivanu nego Renan, koji tvrdi, da je ovo evangjelje nastalo u Maloj Aziji, dok je poznato, da je Irenej bio biskup u Lionu, dakle na Zapadu, što dokazuje, da je uvjerenje ne samo istočnih, nego i zapadnih otaca o autentičnosti Ivanova evangjelja bilo uvjerenje universalne crkve. — Renan navodi kao potkrepu svojih tvrdnja i neke unutarnje dokaze, od kojih je vrijedno spomenuti samo jedan, jer svi drugi ostaju za njim u pozadini. Iznosi naime sud, da su Isusovi govori u Ivanovu evangjelju retoričke fikcije, emfatičke deklamacije pisca, koji hoće da drugim nametne svoje mnijenje. Nu to ne smeta ništa, da na 34. stranici svojega uvoda napiše ove riječi (prevodim ih doslovno): „Stil je govora, koje četvrti evangjelist (dakle Ivan) stavlja Isusu u usta, potpuno jednak stilu Ivanovih poslanica". A ipak, kako sam malo prije spomenuo, Renan priznaje autentičnost Ivanovih poslanica. Dakle, ako je jedno autentično, mora da bude i drugo; ako je stil tamo i ovamo jednak, mora da je i jedno i drugo pisala ista osoba. Jasno je, koliko vrijede Renanove tvrdnje.

Matej bez sumnje najbolje prolazi kod Renana, koji smatra njegovo evangjelje autentičnim i hvali govore u njemu sadržane. Na 38. stranici uvoda piše ovako (što prevodim doslovce): „Matej zaslužuje neosporivo povjerenje za govore; tu su „Logia", bilješke crpane iz žive i bistre uspomene Isusova

nauka". Ali baš ovim riječima Renan pobija sama sebe. Svako dijete u pučkoj školi zna, što piše Matej u XXVIII. glavi svoga evangjelja (18., 19. i 20. stih), gdje pripovijeda, kako se je Isus odmah iza Uskrsnuća prikazao jedanaestorici učenika na Galilejskom brdu: „Et accedens Iesus locutus est eis: Data est mihi omnis potestas in coelo et in terra. Euntes ergo docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti. Docentes eos servare omnia, quaecumque mandavi vobis. Et ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi". To znači u prijevodu: „A Isus pristupajući reče im: Dana mi je sva vlast na nebu i na zemlji. Odlazeći dakle učite sve narode krsteći ih u ime Oca i Sina i Duha svetoga. Učeći ih, da vrše sve što sam vam naložio. A evo sam ja s vama sve do kraja vjekovâ". Renan smatra ovo evangjelje autentičnim i hvali u njemu sve govore, dakle i ovaj. Dakle, ovo je zbilja rekao Isus. A ko može da reče, da mu je data sva vlast na nebu i na zemlji? Mogu i ja i svak ko nije nijem; ali ko to govori, ako nije Bog, laže. Ko može da naloži posluh svojih naredaba cijelomu čovječanstvu? Može i to svak, ali, ko to zahtijeva, ako nije Bog, smiješan je. Što je kome stalo, da je s njim neko sve do kraja vjekova, ako taj neko nije Bog? Logičan je zaključak svega ovoga: Renan je svakako na krivom putu priznavajući autentičnost Matejeva evangjelja, a ne smatrajući Isusa Bogom; jer ako je Matejevo evangjelje autentično, onda je Isus doista Bog; ako pak Isus nije Bog, onda Matejevo evangjelje nije autentično. Aut, aut; tertium non datur. Ali tvrditi jedno, a nijekati drugo, znači pobijati sama sebe.

Nije moj posao, da navodim dokaze autentičnosti evangjelja, jer to ne spada na moj predmet; a i kad bi spadalo, bilo bi odveć dugo. Spomenut ću samo, da Renan, kako smo već vidjeli sasvim letimično, u svojoj „Vie de Jésus" nije logičan, nego naprotiv pun protivurječja: sad nešto tvrdi, a do malo to isto niječe; sad nešto niječe, a do malo to isto priznaje. Stavimo dakle s jedne strane Renana s njegovim nedosljednostima, a s druge strane Petrove učenike Klementa i Ignacija, Ivanova učenika Polikarpa, Polikarpova učenika Ireneja, zatim Origena i Tertulijana, pa ako ćemo i same francuske teologe i kritičare XVII. i XVIII. vijeka, kao Nicole, Calmet, Bergier i Renanova savremenika Duvoisina, da i ne spominjem mnoštvo drugih, s njihovom neumoljivom logikom, koja, da tako rečem, veže i osvaja čitatelja, pa će nam sud o autentičnosti evangjelja biti i preveć jasan. Sam Renan baca u isti koš prava i apokrifna evangjelja, kao da ne zna, kojom se je strogošću crkva uvijek obarala na sve apokrife i čak izopćivala i one svećenike, koji su ne iz zle namjere, nego iz neumjesne pobožnosti širili apokrifne spise pripisujući ih kojemu od apostola ili evangjelista.

Spomenuo sam već prije, kako je Renan, vas upit u Hegela i u tübinšku filozofsku školu, sanjao o kršćanstvu bez nadprirodnosti, o mogućem skladu znanosti, razuma i vjere. Nego, kako čudesa spadaju u nadprirodnost, tako je on nastojao u svojoj „Vie de Jésus" da čudesa ili zaniječe ili ih protumači prirodno. Na 51. stranici uvoda on veli: „Isključujemo čudo iz povjesti, ne u ime jedne ili druge filozofije, nego u ime stalnog iskustva". A malo prije toga veli: „Nijedno se čudo nije dogodilo pred ljudima sposobnim da ga konstatuju. Ni prostaci ni neupućena čeljad nije za to kompetentna". Koliko ovo vrijedi, može da sudi i ko nije naobražen. Zar je Renan tu bio i svojim se očima uvjerio, da megju nedoglednim mnoštvom, koje je gledalo Isusova čudesa, nije bio baš nijedan liječnik, nijedan mudrac, nijedan vaspitan čovjek? A treba li biti liječnik, mudrac ili učenjak, kad vidiš čovjeka rastočena od gnjileži gdje u jedan čas ozdravlja, kad vidiš hromavca, očigledno nesposobna da stane na noge, gdje iznenada ide i skače, kad vidiš mrtvaca u rastroju gdje oživljuje? Zar to ne može da konstatuje i najzadnji neznalica?

Nego Renan najodlučnije ustaje proti najvažnijemu i najslavnijemu uskrsnuću, proti Uskrsnuću Isusovu. Čujmo što on piše baš na svršetku svoje „Vie de Jésus" (prevodim doslovno njegove riječi): „Isusov se život svršava za historičara s njegovim zadnjim dahom. Ali tolik je bio utisak, koji on bijaše ostavio na srcu svojih učenika i nekih odanih prijateljica, da je za njih on još tijekom sedmicâ bio živ i utješitelj. Je li njegovo tijelo bilo ukradeno ili je zanos, uvijek lakovjeran, probudio iza dogogjaja skup pričanjâ, na koje se je nastojalo da se osloni vjera u uskrsnuće? To je ono, što krivnjom protuslovnih dokumenata mi nećemo nikada znati. Ipak velimo, da je jaka mašta Marije Magdalene ovom prilikom igrala glavnu ulogu. O božanska moći ljubavi! O svetih časova, gdje strast halucinovane žene daje svijetu uskrsnutog Boga!" — Ostavimo po strani nedoličan ispad o „ljubavi Marije Magdalene", a osvrnimo se časom na samo Uskrsnuće. Renan opet i ovdje pobija sama sebe. On naumice naglasuje,

da je Isus još za nekoliko sedmicâ bio živ i utješitelj u srcima svojih pristaša. Prama tome bi taj tobožnji „mit“ Uskrsnuća već nakon nekoliko sedmicâ bio isčezao i svi apostoli (osim Ivana, koji je slučajno umr'o od starosti, ali je ipak bio mučen), a za njima petnaestak milijuna mučenika, bili bi podnijeli sve tegobe, sva progonstva i samu smrt za jedan preživjeli „mit“ ? Je li, ili nije istina, da su svi ti milijuni svojom smrću zapečatili vjeru u uskrsnutog Spasitelja ? Je li, ili nije istina, da stotine milijuna ne samo katolika, nego i drugih kršćanskih sljedaba uvijek su kroz vjekove javno ispovijedale i još i danas ispovijedaju tu vjeru ? Dakle sve te nedogledne falange vjernika bili bi fanatici zaslijepljeni strašću (kako veli Renan) poput Marije Magdalene ? A što veli Pavao u prvoj poslanici Korinćanima (glava XV. stihovi 16. i 17.) ? : „Nam si mortui non resurgunt, neque Christus resurrexit. Quod si Christus non resurrexit, vana est fides vestra, adhuc enim estis in peccatis vestris“ (što u prijevodu glasi : „Jer ako mrtvi ne uskrsavaju, nije ni Krist uskrsnuo. A ako Krist nije uskrsnuo, isprazna je vaša vjera i vi ste još u svojim grijesima“). Dva su logična zaključka iz ovih Pavlovih riječi : 1. Ni sami heretici, koji su nijekali općenito uskrsnuće na sudnji dan, nijesu nijekali Uskrsnuće Isusovo ; jer Pavao hoće da im ovim riječima dokaže, da kao što je Isus uskrsnuo, što i oni sami vjeruju, uskrsnut će na sudnji dan cijelo čovječanstvo ; a 2. Pavao stavlja Uskrsnuće Isusovo kao temelj i glavnu bazu čitavog kršćanstva. Prema tomu nijekati Uskrsnuće Isusovo znači nijekati kršćanstvo. Jedno bez drugoga ne postoji. Ili treba zanijekati oboje, ili treba priznati oboje. Priznaješ li kršćanstvo, moraš priznati i Uskrsnuće Isusovo ; priznaješ li Uskrsnuće Isusovo, moraš priznati i kršćanstvo. Renan priznaje kršćanstvo, priznaje Boga, priznaje posmrtni život „u krilu božjemu“ (govoreći o mrtvoj sestri), ali niječe Uskrsnuće Isusovo. Očito je dakle, da tim pobija sama sebe. Ako je hotio, da bude dosljedan, pa makar u bludnji, morao je zanijekati i jedno i drugo.

U samome tekstu Renanova „Života Isusova“ bezbrojna su protuslovlja ; ali, radi kratkoće, navodim samo neka markantnija. Na jednome mjestu on tvrdi, da Isus svojim naukom nije iznio ništa novoga, što prije njega nije svijetu bilo poznato ; a na drugom mjestu veli, da Isusov nauk preporagja čovječanstvo. Na jednom mjestu iznaša, kako je Isus bio u narodu tako obljubljen, da se je trebalo bojati opće pobune u narodu, ako ga uhvate i osude na smrt ; a na drugom mjestu spominje, da je Isus bio u Jeruzalemu gotovo nepoznata ličnost. Na jednom mjestu tvrdi, da Krist nije ni iz daleka držao, da će obraćenje pogana biti trajno, a na drugom mjestu, jednu samu stranicu dalje, naglasuje, da je Krist naučavao, da će carstvo božje biti preneseno na pogane. U četvrtoj glavi meće rimski popis pučanstva deset godina prije, a u petoj glavi deset godina kasnije. Usprkos ovakovim goropadnim protuslovljima, Renan je za njegove panegiriste duboki filozof ; evala im na ovakovoj filoziji, koja pobija samu sebe !

Ne mogu da prešutim, što uvaženi poganski pisci govore o Kristu i o njegovim čudesima, koja Renan niječe. Halcidij, platonski filozof III. vijeka, govori o prikazanju nove zvijezde i o poklonstvu istočnih kraljeva (maga). Makrobij govori o pokolju nevine djece.

Celso niti najmanje ne sumnja o Isusovim čudesima, samo što ih pripisuje vračarstvu. Filegon jasno uvjerava, da su se ispunila proročanstva Isusova, osobito ono o propasti Jeruzalema, te govori o nadprirodnom pomrčanju Sunca u času Isusove smrti (što prirodno nije moglo da se dogodi, buduć onda bio pun mjesec, a ne mlagj). Talo, grčki pisac I. vijeka, govori takogjer o čudnovatom pomrčanju Sunca. Svim je gimnazijalcima poznato (a više je puta to bio i pensum latinske maturalne zadaće), što Tacit govori o Isusu. Lampridij pripovijeda, kako je car Aleksandar Sever obožavao Isusa skupa s Abrahamom i Orfejem i kako je car Hadrijan hotio da ga ubroji megju bogove. Hijerokle, namjesnik Aleksandrije pod Dijoklecijanom, priznaje u svojemu Φιλαλήθης Isusova čudesa, premda ih svrstava skupa s tobožnjim čudesima vračara Apoloniusa; Porfirije, platonski filozof, ne niječe čudesa Isusova ni čudesa apostola, samo ih i on pripisuje vračarstvu, Dakle svi su ovi poganski pisci bili halucinovani kao Marija Magdalena? Nu ako Renan cijeni, da to može da reče o njoj, koja je, kako on veli, bila zaljubljena u Isusa, ne može i ne smije zaista da reče o njima, koji ga ne samo nijesu ljubili, nego su mu bili neprijatelji! A ipak oni priznaju ono, što Renan niječe.

Suvišno bi bilo iznositi sve druge mnogobrojne dokaze Isusova božanstva, koji su izvan evangjelja. A nije li obožavanje Euharistije kroz vjekove jedan od najsjajnijih? Lijepo se je izrazio efeški sabor proti Nestorijancima, koji su učili, da su u Isusu dvije osobe: „Vi, koji tvrdite, da su u Isusu dvije osobe, kako se možete klanjati Euharistiji? Vi očito padate u idolatriju. Ako Bog nije spojen s Isusom nego samo

moralnim vezom, vi se u Euharistiji klanjate čovjeku!“ Nego Renan šuti o dokazima Isusova božanstva izvan evangjelja, a priznaje autentičnost evangjelja samo djelomično, gdje mu to ide u prilog; Ivanovo evangjelje, koje na toliko i toliko mjesta to dokazuje, naprosto zabaca.

Uz sve starinske i sredovječne dokaze ističe se na osobit način sud jednog genija, Renanova sunarodnjaka, koji je živio dva vijeka prije njega, a koji kao da je svojim opsežnim umom obuhvatio svu starinu hebrejsku i profanu, bibliju i Homera, crkvene oce i Salustija, Tukidida, Tacita i druge, koji kao da je živio s patrijarsima i pustinjacima u hladovini istočnih palma, sa Mojsijem na Sinaju, s Izajijom u starom Jeruzalemu, s Danijelom na sjajnom dvoru babilonskih vladara, s Periklom na čuvenoj Ἀγορά, s Cincinatom i s ponosnim Rimljanima na Forumu, sa Salvijanom (nazvanim „Novi Jeremija“) u Marsilji, s Augustinom i Tertulijanom u Africi, s Jeronimom u pustinji, s Ambrozijem u Milanu, s Hrizostomom i Grgurom Nazijanskim u Carigradu, s Bernardom u križarskim vojnama i s nedoglednom povorkom ispovjednika svih vjekova. To je čovjek, koji je, da tako rečem, sinteza kršćanske predaje, koji neoborivim dokazima obara najsmjelije hereze, čija rječitost ruši svu preuzetnost nadute svjetske ispraznosti. Može se, a i mora mu se predbaciti, što je odveć laskao oholom „kralju-suncu“, da mu ugodi; ali kad se on slobodno zalijeće, da poput proroka pregleda pregjašnje i buduće polje opće crkve, kad goni pred sobom sofiste, heretike i progonitelje, kad tiska u grob svjetske mogućnike i velikaše, kad se razmišljanjem podiže k Bogu, da iznese genezu Vječne

Riječi, on osvaja zapanjena čitatelja, on pretače u njegov razum svoju misao, da mu predoči božansku istinu u njezinom neiscrpivom vrelu, on mu udahnjuje energiju rječitosti, kojom se odlikuje, on stvara od njega svjedoka svojeg uzvišenog uma i svojega žarkoga srca. A ovaj genij (vi ste već pogodili njegovo ime, koje glasi Jacques-Bénigne Bossuet) kao da je nekakvim proročkim duhom vidio Renana i čitao što je Renan pisao dva vijeka poslije njega, pa već onda obara svu Renanovu teološku zgradu. On veli: „Bog je stvorio djelo usred nas, koje, ne imajući nikakav drugi uzrok, nego potičući od njega samoga, ispunja sva vremena i sva mjesta i nosi za čitav svijet biljeg njegova ugleda i njegove moći: to je Krist i i Kristova Crkva. Odakle može da se zaključi, da je sve dobro, štogod se misli o Vječnom Tvorcu? Zar s toga, što ima lažnih religija, nema nijedne prave? Treba li se zato uteći ateizmu? Bezvjerci, kad već neće da vjeruju neshvatljive tajne, slijede neshvatljive zablude!“ Prekidam ovdje dalje citiranje ovog velikog apologete, jer sam i onako daleko zašao.

A treba i to spomenuti, da Renanove tvrdnje i Renanova nijekanja nijesu nove stvari. Cijeli je njegov sistem bio iznesen tu i tamo od heretika, koji su ga pretekli; sve njegove objekcije bile su prije niega i iznesene i pobijene kao i njegove. Razlika je samo, što se je svjetska kritika manje bavila s njegovim predšasnicima nego s njim.

Naše savremeno doba kao da se dalo na svetkovanje centenara. Koliko ih se je lani proslavilo, a koliko ove godine, i koliko će ih se još proslaviti ove i buduće godine! Nije dakle mogao izostati niti Renanov centenar, koji je, kako sam već spomenuo,

moderni tako zvani „liberalizam“ iskoristio za podvale na kršćanstvo. Treba li slaviti Renana kao književnika i učenjaka, slavimo ga, jer i on ima zasluga na književnom i naučnom polju. Nu ako hoćemo da tjeramo vuka, ne tjerajmo lisicu; ako hoćemo da njega slavimo, ne slavimo baš njegovu Ahilovu petu, ono od njegovih djela, kojim pobija sama sebe i zapliće se u mrežu kontradikcija, iz koje ne može da se isplete. Goru uslugu njemu ne mogu da učine tako zvani „liberalci“, nego vješajući o veliko zvono njegov „Život Isusov“. Tim baš tamne njegovu književnu i učenjačku slavu, a s glave mu skidaju lovore stiliste i orijentaliste.

Tu u prvom redu stoji, kako je i shvatljivo, njegova domovina Francuska, koja je njegov centenar uzdigla do slave kud i kamo veće od zaslužene. Nema francuskog velegrada, nema većeg ni manjeg grada, a niti provincijalnog gradića ili varošice, gdje se Renan nije slavio prigodom centenara. Tko bi sve te slave samo i nabrojio? Od najvažnijih književnih i naučnih časopisâ do najneznatnijih provincijalnih političkih i lokalnih listića, sve je to pisalo koncem prošle Veljače i početkom Ožujka dugačke članke o Renanu. Kršćanske su novine, dakako, osudile njegove protukršćanske ispade, ali je — na žalost — i kod njih narodni šovinizam znatno ublažio oštrinu tih osuda. Glavna je proslava bila na Sorbonni u Parizu, gdje su uvažene učenjačke ličnosti izrekle o Renanu pohvalne govore. Tu je bio nazočan i sam predsjednik republike i nekoliko ministara. Predlagalo se je, da se njegov prah prenese u Panteon, ali predlog nije prodr'o. Tom je prilikom pariški nadbiskup kardinal Dubois uložio odrješit prosvjed proti tolikom slavljenju tvrdeći, da Renana moraju da osude ne samo katolici, nego i Francuzi, s toga, što se je on oduševljavao za Njemačku i Nijemce, te zagrižene dušmane Francuske i Francuza. Istina je, da ova politička natruha veoma ružno zvuči u ustima jednog katoličkog nadbiskupa, koji ne bi smio piriti političke mržnje i to još baš sada, gdje to može da ima teških

ponavljati ono, što smo već čuli obzirom na beogradsko predavanje. Ali je zanimljivo istaknuti, kako je gosp. Skok, premda sveučilišni profesor, mogao da izreče u svojemu predavanju ove riječi: „Prije Renana bavili su se Hristovom naukom *isključivo svećenici,* a Renan je bio prvi laik, koji se je drznuo da prouči važnost Hristove pojave u historiji, da ocrta njegov harakter kao čovjeka i osnivača religije i da na sasvim ljudski način prikaže njegova čudesa". Krasna je ova tvrdnja gosp. profesora Skoka! Što su, gosp. profesore, bili Laktancij, Tacijan, Tertulijan, Prosper Akvitanski, Minucij Feliks, Aristid, Justin, Arnobij, Atenagora, Sozomen, Evagrij i mnogi drugi kršćanski umovi? Jesu li oni bili svećenici ili laici? Svi su ovi, gospodine profesore, bili laici, nijesu bili svećenici. Njihova se imena s uvažavanjem spominju nakon toliko vjekova. Trebalo je dakle proučiti sve ono, što su ovi i mnogi drugi gosp. profesoru nepoznati laici o tome pisali, pa to prispodobiti s Renanovim protuslovljima i tek onda izreći svoj kritički sud.

Za naš je Dubrovnik Renanov centenar prošao neopažen, što nije doista na čast ovoj starodrevnoj „slavenskoj Ateni". Istina je, da je bolje šutiti, nego slaviti ono, što treba kuditi; ali je istina i to, da naš Dubrovnik niti što slavi niti što kudi, nego spava mrtvim snom. Mene je kao Dubrovčanina sram, što se i na Dubrovnik može da namijeni onaj bolni krik Pantov u Vergilovoj „Eneidi": „Fuimus Troes, fuit Ilium et ingens gloria Teucrorum!" Dubrovnik je bio i bitisao!

Što se mene tiče, ne mogu se ni ja pohvaliti, da sam se sam svojom inicijativom u ovoj prigodi bavio Renanom, jer me je na to ponukala jedna odlična ličnost, kojoj sam za to veoma zahvalan.